

אין עוד מלבדו

הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאִשְׁר־שָׁמַעְתָּ אֹתָהּ וַיְחִי: או הַנְּסֶה אֱלֹהִים לְבֹא לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקְרֵב גּוֹי בְּמִסַּת בְּאַתֶּת וּבְמִוִּפְתִּים וּבְמִלְחָמָה וּבְיַד חֲזָקָה וּבְזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבְמִוְרָאִים גְּדֹלִים וְכו': אֹתָהּ הָרֵאתָ לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְבְּדוֹ: (דברים ד לג-לה).¹

וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת־אֲבֹתֶיךָ וַיִּבְחַר בְּזָרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצֵאֲךָ בְּפָנָיו בְּכַחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרַיִם: לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעַצְמִים מִמֶּךָ מִפְּנֵי־ךָ לְהִבְיָאֲךָ לְתַת־לְךָ אֶת־אַרְצָם נַחֲלָה כִּי־וָה: וַיִּדְעַתָּ הַיּוֹם וְהַשַּׁבָּת אֶל־לִבְבְּךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בְּשָׂמִים מִמַּעַל וְעַל־הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד: (דברים ד לז-לט).²

לִמְעַן דַּעַת כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד (מלכים א ח ס).³

אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד זֹלָתִי אֵין אֱלֹהִים אֲאָרְךָ וְלֹא יִדְעַתְנִי (ישעיהו מה ה).⁴

מסכת ראש השנה דף לב עמוד ב - הפסוק העשירי למלוכות

בשלמא זכרונות ושופרות - איכא טובא, אלא מלוכות תלת הוא דהויין: "ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו" (במדבר כג כא), "ויהי בישורון מלך" (דברים לג ה), "ה' ימלוך לעולם ועד" (שמות טו יח) ואנן בעינן עשר, וליכא!⁵ - אמר רב הונא, תא שמע: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים ו ד) - מלכות, דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר: אינה מלכות. "וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלהים... אין עוד" (דברים ד לט) - מלכות, דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר: אינה מלכות. "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו" (שם לה) - מלכות, דברי רבי יוסי. רבי יהודה אומר: אינה מלכות.⁶

¹ לחיזיון הגדול של מעמד הר סיני ולניסים הגדולים של יציאת מצרים, מאורעות כבירים שעמים אחרים לא שמעו ולא ראו ולא חוו, יש משמעות אחת ומטרה אחת: קבלת האמונה באל אחד ובו בלבד. ראו תרגום כתר יונתן לפסוק: "אתה הראית את הנפלאות האלה בשביל לדעת כי יי הוא האלהים אין עוד חוץ ממנו". אך שים לב שפה מדובר בדור הבנים שרום לא עמדו בסיני ולא עברו בגזרי ים סוף ולא ראו בעיניהם. התביעה מהם היא להרגיש ולחיות כאילו היו, והעיקר, לקבל על עצמם את הצו המונותיאיסטי המוחלט: "אין עוד מלבדו". ומשם, כמובן לכל הדורות הבאים, מוטיב שעובר כחוט השני לאורך כל ספר דברים ומגיע לשיאו בסוף הספר, ב"אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלהיכם... את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה עמנו היום".

² מה שנאמר בקולות וברקים ואש גדולה, חוזר ארבע פסוקים בהמשך, בטון רך יותר, בבחירה, באהבה ובנחלה הנמשכים מהאבות. גם בלשון קצרה עוד יותר: "אין עוד" בלי "מלבדו". "אין עוד" או "אין עוד מלבדו" היא ללא ספק אחת האמירות המונותיאיסטיות החזקות והברורות, לצד: "קונה שמים וארץ" של מלכיצדק ואברהם (בראשית פרק יד), "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" של משה (דברים ו ד), "ה' הוא האלהים" של אליהו בהר הכרמל (מלכים א פרק יח) - שבעצם בנויה על הפסוק שלנו - ועוד. ראו לשון הזוהר בתיקוני זוהר תקונא חמשין וחמש: "אין עוד מלבדו - בלא פירוד ובלא שיתוף כלל". אך יש לדייק שאצל אברהם כתוב גם: "אל עליון", משמע מעל כל האלוהיות האחרות, ומשה אומר: "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים" (דברים י יז), ובשמע ישראל אפשר לדקדק שמדובר שהקב"ה - ה' אלהינו - הוא אחד, אך מה עם עמים אחרים ואלוהיות אחרות? (השוו את שמע ישראל עם הפסוק בזכריה יד ט: "והיה ה' למלך על־כָּל־הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי־ה' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד"). כאן, בפרשתנו, הקביעה היא ברורה וחד משמעית: "אין עוד מלבדו"! כמו הביטוי הנלווה בתפילת עלינו לשבח: "אפס זולתו". ואולי הלשון הקצרה "אין עוד" בלי "מלבדו" אפילו עדיפה (כנוסח האשכנזים בתפילת עלינו לשבח).

³ מתוך סיום תפילת שלמה בחנוכת בית המקדש (מלכים א פרק ח), פסוק שאנו אומרים בהושענות. יש כאן קריאה או ייחול לעתיד בו כל העמים יכירו בייחוד האל, כפי שאכן אירע במהלך ההיסטוריה כאשר האמונה המונותיאיסטית הלכה והתפשטה. ראו למשל הצהרת השאהדה (העדויות) של האסלאם: **לֹא אֱלֹהָה אֵלָא (א)לֵלָה**. ולגבי היחס לנצרות ולהבדלים בינה ובין האסלאם בהשקפה ואף להלכה, ידועה שיטת הרמב"ם שהגדיר את הנצרות כעבודה זרה בשל האמונה בשילוש אבל לא כך את האסלאם. ראו גם טור יורה דעה סימן קכד בנושא יין נסך. ונמשך הנושא עד ימינו, בפרט במדינת ישראל העצמאית, שנדרשת להגדיר את יחסה למיעוטים החיים בה. וכבר כתבו על כך רבים וטובים ואכמ"ל. ראו למשל מאמרם של **דרור פיקסלר וגיל נדל, האם הנוצרים בימינו הם עובדי עבודה זרה?**, תחומין כב (תשס"ב), הרב עזריה אריאל **האיסלאם עבודה זרה?** באתר ישיבה, מאמר של הלל נבצקי בנושא **סביב אגרת השמד** באתר של פרופ' חיים סולביצ'ק ועוד.

⁴ מכל ספרי הנביאים והכתובים, ישעיהו הוא הבולט ובעצם היחיד המשתמש בביטוי "אין עוד" בהקשר של נוכחות הקב"ה בעולם. זאת במספר רב של אזכורים המרוכזים כולם בפרקים מד מה מו. מה יד: "וְאֶלֶךְ יִשְׁתַּחֲוּוּ אֵלֶיךָ יִתְפַּלְלוּ אֵיךְ בָּךְ אֵל וְאֵין עוֹד אֶפְס אֱלֹהִים". ושם, בפסוק העוקב, גם הביטוי המיוחד (והרב-משמעי): "אכן אתה אל מסתתר". אחדות האל ואי הגשמותו ("כי לא יראני האדם וחי") הם שני מוטיבים הכרוכים זה בזה. עוד בפרק מה יח: "כִּי לֹא אֶמְרָה בּוֹרָא הַשְּׁמַיִם הוּא הָאֱלֹהִים יִצְרַתְּ הָאָרֶץ וְעֵשָׂה הוּא כּוֹנֵנָה לְאִתְהוּ בְרָאָה לְשֶׁבֶת יִצְרָה אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד". פרק מה כא: "הֲלוֹא אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד אֱלֹהִים מִבְּלַעַד־י אֶל־צִדִּיק וּמוֹשִׁיעַ אֵין זֹלָתִי" ובפרק מו ט: "זָכְרוּ רֵאשִׁנוֹת מַעֲלֹם כִּי אֲנִי אֵל וְאֵין עוֹד אֱלֹהִים וְאֶפְס כְּמוֹנִי".

⁵ המשנה (ד 1) קובעת: "אין פוחתין מעשרה מלוכות, מעשרה זכרונות, מעשרה שופרות", היינו עשרה פסוקים שבהם יש מוטיב מלוכה, זכרון ושופר, בתפילת מוסף של ראש השנה. והסדר הוא, כפי שהגמרא מסבירה שם: שלושה מהתורה, שלושה מהכתובים, שלושה מהנביאים ומסיים בפסוק מהתורה. ראו דבריו **מלכויות, זכרונות, ושופרות** בראש השנה. הגמרא מציינת שבעוד שיש שפע של פסוקי זכרונות ושופרות, חסרים לנו פסוקי מלוכות מהתורה. יש שלושה וחסר פסוק רביעי להשלמת המניין.

⁶ בשיטת ר' יוסי, יש מספר אפשרויות להשלים את הפסוק החסר בתורה למלוכות, ובהן הפסוקים שלנו: "אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלוהים אין עוד מלבדו" וכן הפסוק: "וידעת היום... כי ה' הוא האלוהים... אין עוד". אך לכולם מתנגד רבי יהודה משום שאין שם את המילה "מלך" או "מלכות". ואנו נוהגים כשיטת ר' יוסי ומסיימים בפסוק: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", אבל

מסכת גיטין דף נז עמוד ב – האשה ושבעת בניה

הביאו את הראשון לפני הקיסר, אמרו לו: פֶּלַח לעבודת זרה!⁷ אמר להם: כתוב בתורה: "אנכי ה' אלהיך" (שמות כ ב). הוציאוהו והרגוהו. והביאו את האחר לפני הקיסר, אמרו לו: פֶּלַח לעבודת זרה! אמר להם: כתוב בתורה: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (שם ג), הוציאוהו והרגוהו. ... הביאו את האחר, אמרו לו: פֶּלַח לעבודת זרה! אמר להם: כתוב בתורה: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים ו ד), הוציאוהו והרגוהו. הביאו את האחר, אמרו לו: פֶּלַח לעבודת זרה! אמר להם: כתוב בתורה: "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד" (דברים ד ט), הוציאוהו והרגוהו.⁸

דברים רבה ב כח פרשת ואתחנן -

"כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד" (דברים ד ט) – רבותינו אומרים: יתרו נתן ממש בעבודת כוכבים, שנאמר: "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים" (שמות יח יא).⁹ נעמן הודה במקצת ממנה, שנאמר: "הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל" (מלכים ב ה טו).¹⁰ רחב שִׁמְתָהוּ בשמים ובארץ, שנאמר: "כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת" (יהושע ב יא).¹¹ משה שמו אף בחללו של עולם, שנאמר: "כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד". מהו "אין עוד"? אפילו בחללו של עולם.¹² א"ר אושעיא: אמר הקב"ה: "תנו לה מפרי ידיה" - אתה הַעֲדוֹתָ עלי: "ואין עוד", ואף אני מעיד עליך: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" (דברים לד ט).¹³

סנהדרין סז ע"ב¹⁴ - היחס לכשפים

באמת יכולנו לסיים גם באחד משני הפסוקים שהבאנו בראש הדף שבשיטת ר' יוסי הם מלכות. אולי יותר מכל מלכות אחרת. שהרי מלכים יש הרבה, כל אומה ומלכה, אבל "מלך כל הארץ" שאין עוד מלבדו יש רק אחד.

⁷ זה הסיפור על "האשה ושבעת בניה" שהבאנו בדברינו [שישה מיליון מזבחות](#) ביום השואה.

⁸ מדרש זה מביא את הפסוק שלנו כסמל למסירות נפש וייחוד ה'. ראו הסמיכות של הבן שאמר לקיסר את הפסוק: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" לבן שאמר: "כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד", ששניהם מלכות בשיטת ר' יוסי כמותו אנו נוהגים (הערה 6 לעיל). ויש לשים לב גם שהוא מביא את הפסוק השני דווקא – "אין עוד". ראו הערה 2.

⁹ ומה נעשה עם דברי משה עצמו: "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואֲדַנִּי הָאֲדַנִּים" (דברים י ז)? ראו דברינו [אלוהי האלהים](#) בפרשת עקב, שם ניסינו להתמודד עם פסוק מיוחד זה.

¹⁰ נעמן לא מסתפק במילים יפות אלה אלא גם לוקח על עצמו מחויבות. ראו בהמשך הפסוקים שם: "ויאמר נעמן ולא יתן נא לעבדך מִשָּׂא צְמִדֵּי אֲדָמָה כִּי לֹא־עֲשֶׂה עוֹד עִבְדְּךָ עֲלֵה וְזָבַח לֵאלֹהִים אֲחֵרִים כִּי אִם־לֵה"'. והוא מצטדק אם יאלץ ללוות את אדוניו לבית עבודה זרה: "לְדָבָר הַזֶּה יִסְלַח ה' לְעַבְדְּךָ בְּבֹא אֲדָנִי בֵּית־רַמּוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה וְהוּא נִשְׁעַן עַל־יָדַי וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן בְּהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן יִסְלַחנָא ה' לְעַבְדְּךָ בְּדָבָר הַזֶּה". על עם ישראל כועס הנביא על שלא עבדו את ה' לפחות יום אחד בשנה (איכה רבה פתיחתא י, אסתר רבה ג ד) ואילו נעמן מצטדק שכאשר ילווה את אדוניו לבית יראתו יצטרך להשתחוות גם הוא. ראו בהקשר זה דברינו [מזבח אדמה](#) בפרשת יתרו. ראו גם הדף [צרעת נעמן וגיחזי](#) בפרשת מצורע.

¹¹ ראו דברינו [רחב](#) בפרשת שלח לך.

¹² ראו נוסח קטע זה במדרש ספרי במדבר פרשת פינחס פסקא קלד: "אשר מי אל בשמים ובארץ. הא חוץ מכאן יש? תלמוד לומר: וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים אין עוד (דברים ד ט) - אף לא באויר העולם". הביטוי "חללו של עולם" נאמר גם בהקשר עם אדם הראשון: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון מלא כל העולם כולו בראו ... ומניין אף בחללו של עולם? ת"ל (תהלים קלט) ותשת עלי כפכר" (בראשית רבה ח א, כד ב, ויקרא רבה יח ב). הקב"ה ממלא את כל חלל העולם ואין מקום לאלוהות אחרת. אבל אדם הראשון מילא את חלל העולם, לפני שהומעטה קומתו. האם זו משמעות "בצלם אלהים ברא אותו"? האם זו סיבה (נוספת) להתנגדות המלאכים לבריאת האדם (בראשית רבה ח ה)?

¹³ התווכחנו קצת עם הדרשן של מדרש זה ובאמת נראה שעיקר כוונתו איננה לדון בנושא שלנו, במהות "אין עוד", אלא בגדולתו של משה ערב מותו. זו גם הסיבה שהבאנו מדרש זה הקשור לפרשת השבוע ואתחנן, בה משה מתחנן להיכנס לארץ והקב"ה עונה לו בחומרה: רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד, בדברינו [כי לא תעבור את הירדן הזה](#). עכ"פ, החיבור שהמדרש עושה של המונותאיזם המוחלט "אין עוד" עם האבסולוטיות של נבואת משה "ולא קם נביא עוד" שאי אפשר שיבוא נביא אחר ויכחיש אותה, איננה מקרית והיא אבן יסוד בהגות חז"ל ובמחשבת ישראל לאורך הדורות, כולל ל"ג העיקרים שטבע הרמב"ם, בפרט בוויכוחים עם הדתות המונותאיסטיות המתחרות שקבלו את העיקרון המונותאיסטי אבל אמצו להם נביא שמחליף את משה. ראו כדוגמא את אגרת תימן לרמב"ם (והערה 3 לעיל). בחזרה למדרש עצמו, ראו פירוש בעלי התוספות לדברים לד ה, שמשה הוא שביקש ערב מותו את ההתגלות של "אין עוד" ובזכותה זכה לתואר: "לא קם נביא עוד". ואלה דבריו: "אל" (משה לקב"ה): דבר אחד אני מבקש ממך ויבקעו כל השערים ותהומות הארץ ויראו הכל שאין זולתך שנאמר: וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים. מיד פתח משה ואמר: אין עוד. אל"ה הקב"ה: אתה אמרת אין עוד, גם אני אומר עליך: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה".

¹⁴ כך גם בגמרא חולין ז ע"ב בנוסח דומה.

אמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה.¹⁵ "אין עוד מלבדו", אמר רבי חנינא: אפילו לדבר כשפים.¹⁶

אשה אחת הייתה מחזרת לקחת עפר מתחת רגליו של רבי חנינא.¹⁷ אמר לה: אם תצליחי – לכי עשי, אין עוד מלבדו כתיב. איני, והאמר רבי יוחנן: למה נקרא שמן מכשפים - שמכחישין פמליא של מעלה! - שאני רבי חנינא דנפיש זכותיה.¹⁸

אגדת בראשית (בובר) פרק עז -

"וַיְהִי בַעֲלוֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֱלֹהֵי הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וַיְשָׂרְאֵל הַיּוֹם יִנְדַע כִּי אֶתָּה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל וְכוּ' " (מלכים א יח לו).¹⁹ ולמה לא אמר: אלהי אברהם אלהי יצחק אלהי יעקב, אלא אמר: "אלהי אברהם יצחק וישראל"²⁰! אלא אמר אליהו: עכשיו אני יודע שנשתקעו ישראל אחר הבעל, ואין יודעין עוד מהו האלהים! ואם אתפלל ואומר: אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, עכשיו הן אומרים: שלשה אלוהות הן, שהרי אף אליה כך ביקש. לפיכך לא הזכיר אלא אחד בלבד, ה' אלהי אברהם יצחק וישראל.²¹

אברבנאל שמות פרק כ פסוק א – שני הדברות הראשונים

... לפי ששני הדבורים הראשונים האלה ... מורים על היותו יתברך מחוייב המציאות ואחד באלוהותו, ולכן שמעו אותם ישראל מפי הגבורה ... ועליהם אמר: "אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו". שהנה באומרו "כי ה' הוא האלהים" רמז לדבור הראשון, וכאמרו "אין עוד מלבדו" רמז לדבור לא יהיה לך.²²

רש"י דברים פרק ד פסוק לה – יחידי מעל למליה

¹⁵ ראו פירוש רש"י שכשפים הוא נוטריקון כתש-פמליה-של-מעלה. ושטיינזלץ מסביר: "שנראים כסותרים את חוקיו של הקב"ה". אמירה זו של רבי יוחנן שימשה כלי נשק מרכזי במלחמת המאמינים בקיומם של כוחות מיסטיים ומאגיה כנגד הרציונליסטיים, בראשם רמב"ם אשר מבטל מכל וכל את כוחם של כשפים ולהטים וטוען שהכל אחיזת עיניים (הלכות עבודה זרה יא טז, מורה נבוכים חלק ג פרק לז). רמב"ן טוען כנגדו על בסיס הגמרא הזו בסנהדרין שיש כח בכישוף – כח המאגיה. ראו דבריו באריכות בפרשת הנביא דברים פרק יח פסוק ט. וכבר הבאנו ציטטה זו ואת הוויכוח זה בין שני גדולי עולם אלה במספר מקומות. ראו דברינו [בין עבודה זרה לטבע – שיטת ר' יוסי הגלילי](#) וכן [ונתן אליך אות או מופת](#) בפרשת ראה וכן [תמים תהיה עם ה' אלהיך](#), שופטים, [תנו לכם מופת](#) בפרשת וארא.

¹⁶ שאין לכשפים כח כנגד הקב"ה, כלשון רש"י שם: "אין בהם כח לפני גזרתו שאין כוח מלבד". האם רמב"ן כשיטת ר' יוחנן ורמב"ם כר' חנינא וקדמו התנאים לראשונים? לא דווקא. ראו שוב שטיינזלץ שמפרש את שיטת ר' יוחנן: "שנראים כסותרים את חוקיו של הקב"ה". ואת שיטת ר' חנינא הוא מפרש: "אפילו לדבר כשפים - שאינו מועיל כנגד מי שדבוק בה". ומהו לשון "אפילו"? שאפילו הכשפים אינם יכולים לעמוד כנגד גזרות הקב"ה, כנגד "מי שדבוק בה". אפילו הכשפים! משמע שבד"כ יש להם כוח רב! ראו בהמשך הגמרא שם סיפורים רבים על מעשי כשפים או מעשים וכוחות מיסטיים, כולל של החכמים.

¹⁷ שטיינזלץ: "כדי לעשות לו כשפים ולהזיק".
¹⁸ רבי חנינא לא חושש מהכשפים שאותה אשה בקשה לעשות לו (עין הרע?) בשל אמונתו השלימה ש"אין עוד מלבדו". לכאורה, משום שאין שום כח בעולם חוץ מהקב"ה ואין מציאות של כישוף. אבל לא כך מסיימת הגמרא. הגמרא שואלת איך זה שרבי חנינא לא חושש מאמירתו של ר' יוחנן שיש בכשפים כח להכחיש פמליה של מעלה, ומתרצת שרבי חנינא הוא מקרה של צדיק מיוחד שרבות זכויותיו (נפיש זכותיה) והוא בהשגחה המיוחדת של "אין עוד מלבדו". משמע שלגבי אנשים אחרים ואפילו כלפי פמליה של מעלה (להוציא צדיק גמור שהוא בהשגחת הקב"ה) יש ויש כח לכישוף. אז איפה כאן "אין עוד מלבדו"? יש כוחות נוספים בעולם? וכבר נחלקו

¹⁹ כבר הערנו לעיל (הערה 2) שקריאתו של אליהו בהר הכרמל "ה' הוא האלהים" היא שימוש ברור במטבע הלשון של הפסוק בפרשתנו: "וַיִּדְעַתְּ הַיּוֹם וְהִשְׁבַּתְּ אֶלְלִבְבְּךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מִמֶּעַל וְעַל־הָאָרֶץ מִתַּחַת אֵין עוֹד". אליהו מבקש להשיב את לב העם לדעת כי ה' הוא האלהים, אבל את "אין עוד" לא ביקש, אם משום שהדבר משתמע מאליו ואם ההפך, משום שידע שזו דרישה גבוהה שהעם לא יעמוד בה.

²⁰ ראו דברינו [אברהם יצחק ויעקב](#) בפרשת תולדות, בהם הראינו את הייחודיות של כל אחד מאבות האומה ושאדרבא, אומרים "אלוהי" לפני כל אחד ואחד להראות שכל אחד הגיע לאמונה בקב"ה בכח עצמו ועבד את הקב"ה במידתו שלו, גם יצחק ויעקב, שקבלו במסורת מאבותיהם (הגדות חסידיות: שר"ת פנים מאירות חלק א סימן לט, ר' צדוק מלובלין פרי צדיק במדבר בלק ועוד).

²¹ בימי אליהו הגיע עם ישראל לשפל המדרגה, לשלילה של "אין עוד" שבפרשתנו ולהיפוכה. במקום "וידעת ... כי ה' הוא האלוהים ... אין עוד", אין הם יודעים עוד מה הוא (או מי הוא) האלהים. אולי בשל כך השמיט אליהו את הדרישה ל"אין עוד" והסתפק בקריאה: "ה' הוא האלוהים" והוא חושש שמא העם ימצא איזה שהוא סדק בדבריו ויהפוך את אבות האומה לאלוהיות – לריבוי אלוהיות! ראו דברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא וכן דברינו [על השינוף](#) באותה פרשה. ואננו אומרי בתפילותינו: אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב" ואין אנו חוששים. ראו דברינו [ואלה תולדות אברהם יצחק ויעקב](#) בפרשת תולדות.

²² פשוט פשוט הוא שבפסוקים שהבאנו בראש הדף (ראו הערה 1) משה משחזר את מעמד הר סיני, בפרט את שני הדברות הראשונים: אנכי ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני. אתה הראית לדעת. מה הראית לדעת? "כי ה' הוא האלהים" - רמז לדבור הראשון, ו"אין עוד מלבדו" רמז לדבור השני, לא יהיה לך. פסוקים שאותם שמע דור יוצאי מצרים מפי הגבורה וכעת דור הבנים מפי משה. לכך מסכימים פרשנים רבים ועד כאן הכל לכאורה פשוט וברור.

אתה הראת לדעת - כתרגומו אתחזיתא. כשנתן הקב"ה את התורה פתח להם שבעה רקיעים. וכשם שקרע את העליונים כך קרע את התחתונים. וראו שהוא יחידי, לכך נאמר: "אתה הראת לדעת".²³

דעת זקנים מבעלי התוספות שמות פרק כ – כנגד ריבוי רשויות

אנכי ה' אלהיך... ואני מצוך שתדעו ידיעה ברורה כי הוא הבורא וכי אני הוא המצוה כל המצות ונאמן ליפרע הטוב והרע. וידיעת השם שחייב אדם לדעת שהוא הבורא יתברך ויתעלה. ורבי תנחומא דורש: לפי שנגליתי עליכם בים כגבור ואיש מלחמה וביום מתן תורה כזקן מלא רחמים אל תחשבו ששתי רשויות הן, אלא אנכי ואין עוד אחר.²⁴ דבר אחר: לפי שכשנגלה הקב"ה ביום מתן תורה, נגלה ברבותים אלפי שנה. והיו ישראל מעמידין זה לזה.²⁵ אמר להם הבורא: אנכי ה' אני יחיד.²⁶ וגם פתח להם שבעה רקיעים והראה להם שהוא יחיד.²⁷ הדא הוא דכתיב: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו".²⁸

שמות רבה כט ה, פרשת יתרו – עשרת הדברות

"אנכי ה' אלהיך" אמר ר' אבהו: משל למלך בשר ודם מולך, ויש לו אב או אח או בן. אמר הקב"ה: אני איני כן: "אני ראשון" (ישעיהו מד ו) - שאין לי אב, "ואני אחרון" - שאין לי אח, "ומבלעדי אין אלהים" - שאין לי בן.³⁰

אבן עזרא דברים ד לט – במראית עין ובשיקול הדעת

ואחר שאמר כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו (לה), אמר טעם נכבד, כי הראשון הראיה ממראה העין. ובשקול הדעת ובחכמת הלב תדע כי השם הוא לבדו אלהים בשמים ממעל, שהם ממעל בן אדם ועל הארץ שהיא תחתיו... ואחר שראית הנוראות והשבחות אל לבבך, אתה חייב לשמור מצותיו. גם הוא טוב לך ולבניך אחריו.³¹

²³ כבר קדם לאברבנאל רש"י, ראש פרשני המקרא. אלא שבלשונו הקצרה, המסתמכת על מדרש דברים רבה (ליברמן) בפרשתנו, פותח כאן רש"י הרבה יותר משבעה רקיעים וקורע עליונים ותחתונים! כי לפי זה, מה בדיוק היה "הראית לדעת" של מעמד סיני? האם היה זה אכן מעמד "טהור ונקי" מכל שמץ של חשש לאלוהות אחרת כמו שאליהו חשש? מה ראו בני ישראל בשבעת הרקיעים שנפתחו ובעליונים ובתחתונים שנקרעו? "רָכַב אֱלֹהִים רִבְתִּים אֶלְפֵי שָׁנָן אֲדֹנֵי בָם סִינֵי בְקֶשֶׁת" (תהלים סח יח, פסוק שחזור במדרשים רבים על מעמד הר סיני) - שרפים, אופנים וחיות הקודש ובסוף את ה' שהוא שליט על הכל והוא יחיד. ראו גם פירוש אבן עזרא על הפסוק בפרשתנו שמפנה לפסוק בקהלת ז: "כִּי גִבָּה מֵעַל גִּבָּה שְׁמֵר וּגְבִיהִם עֲלֵיהֶם" ולפירושו שם על "סוד החמישים וחמשה". והוא חוזר על הדברים גם בפירושו לפסוק "אלוהי האלוהים אדונים" (דברים י ז) - "כי מעלות גבוהות הם". אז מה בדיוק ראו בני ישראל במעמד הר סיני? "יחיד" השולט על ממלכה שלימה של מלאכים ושרפי קודש?

²⁴ מצאנו מדרש זה דווקא במכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דשירה פרשה ד, מסכתא דבחדש פרשה ה) ושם יש "אנכי" אבל אין "אין עוד".

²⁵ מחזקים זה לזה או אולי תמהים זה מול זה, אל מול השפעה הגדולה של אלפי שנה.

²⁶ כאן אולי הכוונה לפסיקתא רבתי פסקא כא' דברות קמייאת, שם פסקא כ, תנחומא יתרו יד, פסיקתא דרב כהנא פסקא יב בחודש השלישי, שיר השירים רבה פרשה א ועוד, כל המדרשים המתארים את שפעת הכוחות והקולות והמראות של מעמד הר סיני, עד שצריכים לחזור ולהדגיש את הדיבור "אנכי ה' אלהיך" - אנכי ולא כל השפעה שמסביב, לא כל ההמולה בדרך אלי.

²⁷ זה המדרש שרש"י מביא שמקורו, כאמור, בדברים רבה (ליברמן) בפרשתנו.

²⁸ בחרנו בפירוש זה משום שנראה לנו שהוא ממשיך את הקו של רש"י, ושלא כאברבנאל הספרדי, הקו שרואה בפסוקים שלנו השתקפות של מעמד הר סיני עבור הדור החדש ולא תעתיק שלו. לא חיבור מלא ושילוב של שמות עם דברים, אלא קו מחבר התפתחותי. במעמד הר סיני לא התקיים "אין עוד" ונראה מספר רב של חזיונות, רקיעים, אלפי שנה וקולות שונתרו בתודעת העם ועד חטא העגל באו. בפרשתנו מנסה משה ליצור תודעת "אין עוד מלבדו" חדשה, לדור הבנים. לדור שלא ראה בעיניו את "רכב אלוהים ריבותיים אלפי שנה", ונדרש לייחד את האל בתודעתו ובמחשבתו. ראו הערה 2 לעיל על ההבדל בין שני הפסוקים הקרובים של "אין עוד". הדור של מעמד הר סיני ופלאי יציאת מצרים, אבל גם של מראות פלאים ו"רכב אלוהים אלפי שנה" חלף. כאן עומד הדור שמצווה לזכור ולחוות את החוויה הפלאית החד-פעמית, אבל בסיס אמונתו הוא: "וידיעת היום והשבחות אל לבבך". אולי גם דור של "אין עוד מלבדו", מול דור של "אין עוד".

²⁹ עוד פסוק מישעיהו שהחסרנו בהערה 3 לעיל, מד ו: "כֹּה אָמַר ה' מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וְנֹאֲלוּ ה' צְבָאוֹת אֲנִי רִאשׁוֹן וְאֲנִי אַחֲרוֹן וּמִבְּלַעְדֵי אֵין אֱלֹהִים".

³⁰ בין פרשני אשכנז שראינו ופרשני ספרד שנראה להלן, ראינו לחזור לחז"ל ולמדרש חשוב זה שמשקף כך נראה את הוויכוחים עם הנוצרים הראשונים שחיו בארץ - וויכוחים שרבי אבהו רבה של קיסריה נטל בהם לק נכבד. מדרש המכחיש את השילוש הנוצרי. ראו גם דבריו בירושלמי תענית פרק ב הלכה א: "אמר רבי אבהו: אם יאמר לך אדם: אל אני - מכזב הוא. בן אדם אני - סופו לתהות בו. שאני עולה לשמים - ההוא אמר ולא יקימנה". הדרשה שם היא על הפסוק בברכת בלעם, במדבר כג יט: "לא איש אל ויִכָּזֵב וְכֵן אֲדָם וְיִתְנַחַם הֵהוּא אֲמָר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדָבָר וְלֹא יִקְמְנֶה", ובשאלה מתי הקב"ה כן מתנחם על מעשיו. ראו דברינו [לא איש אל ויתנחם](#) בפרשת בלק.

³¹ אבן עזרא הוא הפרשן היחיד שמצאנו שמתעכב על ההבדל בין חטיבת הפסוקים לב-לה המסתיימת במילים: "אין עוד מלבדו" ובין חטיבת הפסוקים לז-לט המסתיימת במילים: "אין עוד", בלי "מלבדו", כפי שהערנו בתחילת דברינו. הראשונה, במראית עין והשנייה, בשיקול הדעת ובחכמת הלב. ראו דברים דומים שהוא כותב בפירושו לשמות כ א, הפסוק הראשון של עשרת הדברות: "בעבור האות, שעשה השם במצרים, אמר משה אתה הראת לדעת (דברים ד, לה). שהכל ראו זה, חכמים ושאין חכמים, גדולים וקטנים. גם הוסיף עוד בדבר מעמד הר סיני ששמעו קול השם, על כן אחריו, מן השמים השמיעך את קולו ללסרך (שם שם, לו). ואמר באחרונה כי הדעת הגמורה, ששייב האדם אל לבו עד שיתברר לו בראיות, כי השם הוא לבדו, על כן אמר וידיעת היום והשיבות אל לבבך (שם שם, לו)". וכל זה, ראיית הנוראות והשבחות הלב, הקולות והדעת, אינם אלא על מנת להגיע למטרה האמתית, המנוסחת

פירוש רמב"ן לפסוקים לב-מ – שמירת המצוות והחוקים

כי שאל נא לימים ראשונים - יאמר לא ימחול ולא יאריך השם לכם על ע"ז ועל ההשחחה בפסל וכל תמונה. כי עשה עמכם מה שלא עשה כן לכל גוי מעולם, שהשמיעך קול אלהים מדבר מתוך האש, למען תהיה יראתו על פניכם ותייחדו אותו ולא תשחיתו. ולקח אתכם לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים שלא תעבדו לזולתו. והנה הראית בעיניך כל זה, לדעת כי ה' הוא האלהים הוא אחד ושמו אחד ואין עוד מלבדו. כי מן השמים השמיעך את קולו ללמדך בזה מוסר השכל, ועל הארץ הראך את אשו הגדולה בוערת עד לב השמים, ודבריו כולם שמעת מתוך האש. ויוציאך בפניו ... בכוחו הגדול אשר בפניו. ואחרי שהשם הגדול הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואין עוד, תשמור מצותיו וחוקותיו למען ייטב לך בשמים ממעל, ולמען תאריך ימים על הארץ מתחת.³²

שבת שלום

שנזכה לראות בנחמת ציון, גאולת ישראל ובנין ירושלים

מחלקי המים

בפסוק מ: "וְשָׁמַרְתָּ אֶת־חֻקֵּי וְאֶת־מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מֵצַוְךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטָב לְךָ וְלְבָנֶיךָ אַחֲרָיִךְ וְלִמְעַן תֵּאָרִיד יָמִים עַל־הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ כְּלֵי־הַיָּמִים".

³² המשפט המודגש הוא שלנו. רמב"ן כורך את פירושו לכל הפסוקים שהבאנו (לב-מ) בכריכה אחת ואינו מתעכב, לפחות לא בפרשתנו, על המשמעויות האמוניות של "אין עוד (מלבדו)". הוא חותר כל העת להגיע לפסוק מ. התכלית בעיני רמב"ן ואבן עזרא היא שמירת החוקים והמצוות, זו התכלית הסופית של כל העניין. בשביל מה תדע ותשיב את לבך? בשביל מה תזכור את מעמד הר סיני (כמה שתוכל לזכור) ותכיר בבורא ש"אין עוד מלבדו"? – בשביל שתשמור את החוקים והמצוות. ראו המשך פירוש רמב"ן שם שבכך תם למעשה החלק הסיפורי של ספר דברים ומכאן ואילך מתחילות המצוות "כי עתה יפתח במצוות ובביאור התורה כאשר פירשתי בתחילת סדר אלה הדברים". ולפיכך ההמשך הוא במצוות ערי מקלט וגם החזרה על עשרת הדברות שבהמשך היא לימוד התורה והמצוות ולא סיפור המעשה. ראו פירוש רשב"ם לדברים ד מא שכותב דברים דומים: "ועתה מתחיל לפרש המצוות היאך ביאר את התורה הזאת". לנושא היכן מתחיל חלק המצוות של ספר דברים, ראו דברינו [הואיל משה באר את התורה](#) בפרשת דברים.